

HET IDEAAAL DER KENNIS BIJ SPINOZA

DOOR Dr. ANTOON VLOEMANS.

1. God te aanschouwen is bij Spinoza het eind- en hoofddoel van alle streven der menselijke kennis. Deze aanschouwing van God echter, die ons eerst, nadat wij ons tot de hoogte van den *amor intellectualis* hebben weten te verheffen, mogelijk gemaakt worden kan, is ons niet van den beginne af als een onmiddellijk bezit van den geest gegeven. De middelen en het vermogen daartoe moeten wij integendeel in ons door een langzame en methodische ontwikkeling, trap na trap opstijgend, door een voorbereiding en een vorming van de in ons sluimerende kenvermogens tot ontluiking brengen en verwerven.

Het traktaat de *emendatione* wil een gangbaren weg tot dit verheven doel wijzen. Het wil ons toonen, hoe, wanneer wij onzen geest tot de hoogte van de ware Idee van de dingen en zoomede van God hebben opgevoerd, deze zich als het ware vanzelf ontvouwt en verklaart, zoodat zich vanuit haar elke andere kennis met logisch-deduktieve noodwendigheid afleiden laat. Is eenmaal dit Archimedische, metalogische uitgangspunt bereikt, dan is de hefboom gevonden om ons gansche weten in beweging te brengen en te beheerschen, dan is de methode gegeven om tot een noodwendig ware en zekere kennis te geraken. [62]

2. Spinoza's Traktaat leert ons, dat aan het absolute Zijn van de *ééne, eeuwige, goddelijke Substantie*, de absolute waarheid en zekerheid, waarvan zoeven sprake was, toekomen moet. Wijl in de eene, goddelijke Substantie, krachtens hare bepalingen, alle attributen zich samenvinden, zoo moeten in haar *essentia* en *existentia*, evenzoo de vorm van het algemeene begrip en de konkrete ding-bepaling onmiddellijk samen zijn, In de kennis, welke aan dit Zijn adaequaat zijn wil, mogen dus ook aanschouwing en begrip, mogelijkheid en noodzakelijkheid niet meer van elkaar onderscheiden zijn.

Als gevolg van deze grondleggende voorwaarde ziet Spinoza zich thans genoodzaakt de *kennistrap der intuïtie*, waar ons de hoogste vorm van de kennis ten deel wordt, met dezelfde scherpzetegenover de *empirische* als tegenover de *rationeele* vorm der kennis af te grenzen.

Twee vragen dringen zich thans op :

1. Hoe verhoudt zich de Intuïtie tot deze beide grondpeilers van de menselijke kennis.
2. Waar en hoe vindt deze hoogste trap der kennis zijn volkomenste ontvouwing en zijn volledigste toepassing.
3. Het *empirische weten* is daardoor gekenmerkt, dat het op bepaalde, konkrete, aanschouwelijk voorhanden voorwerpen betrekking heeft. Doch dit weten leert deze inhouden enkel in hunne enkelvoudigheid en afzondering met hunne toevallig *hic et nunc* gegeven eigenschappen kennen.

Het *rationeele* begripen daartegen beproeft deze toevalligheid en bijzonderlijkheid te overschrijden. Doch zij schiet daarbij klaarblijkelijk over het doel heen, want deze overschrijding van het toevallige is haar enkel mogelijk, doordat de individueele eigenschappen van het ding opgeheven en in de plaats daarvan een gansch willekeurig, algemeen begripsschema gesteld wordt.

Door deze onderscheiding wordt inclusief de te volbrengen taak aangeduid: willen wij tot den hoogst en [63] trap van de kennis geraken, dan moet een wetens vorm gezocht worden, waarin zoowel de leege algemeenheid als ook de toevallige bijzonderheid geen plaats meer vinden. Of, positief uitgedrukt, laat zich dezelfde taak op de volgende wijze samenvatten : Het bijzondere, individueele

Zijn, moet als zoodanig in zijn volle bepaaldheid en eigenaard vastgehouden worden, doch te zelfder tijd moet het als het produkt van noodwendfge en algemeengeldige wetten opgevat en begrepen worden. Zoo alleen komt men tot de ware kennis van de dingen, want enkel op deze wijze leert men tot de beginselen, waaruit het ding zich afleidt en opbouwt, doordringen.

4. Tegelijkertijd met de vraag naar de waarde van onze kennis treedt het kernprobleem van de kenleer, namelijk de verhouding van subjekt en objekt op den voorgrond, want door het ding in zijn bijzonderheid eenerzijds en door het afgetrokken begrip anderzijds, zijn de beide polen gegeven, waartusschen de menschelike kennis heen en weer slingert.

Descartes had het vraagstuk in alle scherpthe met zijn leer van de *res extensa* en der *res cogitans* gevat. Hoe kan de *cogitatio*, het denken, de dingwereld der *extensio*, die aan het denken volkomen wezensvreemd is, in zich opnemen en begrijpen? Zoo luidt in het kort het vraagstuk, dat sedert meer dan een paar honderd jaar het wijsgeerig zoeken bezig houdt en thans noch even ver van zijn oplossing verwijderd is als toen.

Door de vraag zoo te stellen, werd de eenheid in den mensch opgeheven en de groote twijfel aan de waarde van alle kennis in den mensch tot het bewustzijn gebracht. Hoe overbruggen wij dit dualisme van Denken en Zijn ? Hoe keeren wij terug tot de natuurlijke eenheid, die elkeen met een onwankelbare zekerheid in zich voelt?

Dit is de vraag die zich thans met innerlijke noodzakelijkheid opdringt. Geulincx en de Okkasionalisten grepen hier in hunne radeloosheid naar het gemakkelijke hulpmiddel in tegenstelling met Cartesius' erkenning van [64] den *influxus physicus*, waarbij God in zijn onuitsprekelijke wijsheid een zulke wetmatigheid heeft weten tot stand te brengen, dat de wereld onzer gedachten, zonder in het minste door de buitenwereld te zijn beïnvloed, zonder het geringste teken van daar te hebben ontvangen, met deze met onverbreekelijke nauwkeurigheid in overeenstemming blijft. Wanneer wij ons alleen aan klare en juiste begrippen houden, komen wij noodzakelijk tot ware en zekere kennis.

Spinoza boort dieper. Hij lost het probleem in den zin van het absolute rationalisme op en wel in zulken vorm, dat wij in hem den voleinder en in zekeren zin de voleindiging van deze geestesstreaming bewonderen. Klare en duidelijke kennis kan enkel door het verstand en het denken gewonnen worden en moet onafhankelijk van de ervaring en van de werkelijkheid kunnen ingezien worden. De ware gedachte kan van de verkeerde niet door uiterlijke en toevallige verhoudingen en kenmerken onderscheiden worden, integendeel in de gedachte zelf moet het criterium voor hare waarde of onwaarde, voor hare geldigheid of valsheid vervat zijn, zoo oordeelt Spinoza. Wat een gedachte tot een ware maakt, wat haar het kenmerk en den stempel van de zekerheid verleent, dat kan in geen geval door een ding uit de buitenwereld veroorzaakt zijn, dat moet veeleer zijn innerlijke noodzaak en voorwaarde in ons eigen verstand hebben. De waarheid openbaart zichzelf, het komt er enkel op aan een vorm te vinden, waarin de waarheid zich openbaren kan.

Het bondige en sluitende bewijs voor deze stelling leveren ons de wiskundige voorwerpen en bewijsvoeringen, die het onbetwifelbare kenmerk eener onverbreekelijke zekerheid vertoonen en daarbij met alle beslistheid van de werkelijkheid en van de verhoudingen der waarneembare dingen kunnen afzien. In de wiskunde heeft aldus het streven om zoowel de leege algemeenheid alsook de toevallige bijzonderheid te overschrijden en aan de voorwaarde van de intuïtieve kennis te voldoen, hare volledig[65]ste verwezenlijking gevonden. De meetkunde legt daarvan de beste getuigenis af.

5. De meetkunde houdt zich bezig met bepaalde en konkrete figuren, die door de eenheid van methode en de logische vorm van het syllogisme tot een volledig rationeel beheerschaar geheel verbonden zijn. Door de eenduidige bepaaldheid van de begrippen wordt de zekerheid, door het

systeem, opgebouwd volgens de sluitregels van het syllogisme, de logische onaantastbaarheid gewaarborgd. Zoo dwaalt de meetkundige behandeling van een vraagstuk nooit af tot abstrakte soort voorstellingen en algemeen begrippen, zij gaat integendeel van aanschouwelijk gegeven realiteiten uit, om deze volgens een door logische gevolgtrekkingen verbonden gedachtenreeks met andere aanschouwelijk realiseerbare inhouden te verbinden.

Het is zonder meer klaar, dat deze reeks van uit en op elkaar volgende konsekwenties niet eenerlei zijn kan met het, de eindige en veranderlijke dingen verbindend, oorzakelijk verband. Wat in de meetkunde tot uitdrukking komt, dat zijn de eeuwig onveranderlijke dingen, zooals zij berusten in God, en hunne onverbreekelijke verhoudingen, zooals zij door de natuur en het wezen Gods bepaald zijn. Bij elke constructie toont ons de meetkundige methode de eigenaardige wetmatigheid, welke het ontstaan en het zijn van elke geometrische figuur beheerscht, een wetmatigheid, die haar tot een goddelijke wetenschap stempelt.

Zoo worden ons de vaste en eeuwige dingen der meetkunde, ondanks hun aanschouwelijke bijzonderheid, door hunne alomtegenwoordigheid, die het ons mogelijk maakt, ze in elk reëel ding te erkennen, de diepste grondslag van onze kennis. Want de waarneembare, veranderlijke dingen hangen zoozeer wezenlijk en noodzakelijk van deze onveranderlijke en eeuwige af, dat zij zonder deze noch zijn, noch begrepen kunnen worden.

Hoe meer wij bij de aanschouwing van het bijzondere [66] en reëele, waar wij toch ten slotte niet bovenuit kunnen, — want tot de intellektueele aanschouwing van de begripsvormen kan zich het menscheijk verstand niet verlichten — verblijven, hoe meer wij echter, — en dit is het wezenlijke, — ons losmaken en afzien van den ban der toevallig in ruimte en tijd gegeven eigenschappen en omstandigheden, hoe meer wij het bijzondere zelf met de gedachte van zijn wetmatige genetische definitie vervullen en het daardoor in zijn innerlijken, noodzakelijken samenhang en opbouw begrijpen, des te reiner ontvouwt zich in ons weten het oorspronkelijke wezen en het ware beeld van dit ding, — zooals deze zich in het oneindig intellekt Gods, voor wien denken en aanschouwing, het algemeene begrip en het bijzondere ding een ononderscheiden geheel vormen, hunne adaequaatste verwezenlijking vinden.

6. *In dezen zin wordt hij Spinoza het denken der geometrie tot algemeen kennisideaal.* In hare denkwijze meent hij de beste waarborg te erkennen voor de mogelijkheid van een zuiver intuïtieve kennis, welke den afgrond tusschen aanschouwing en verstand vermogt te overbruggen en de kennis tot haren hoogsten trap opvoert, door de wezenlijke elementen van beide kenniswijzen in zich te vereenigen. De meetkunde vormt volgens hem het grondschema voor de onverbreekelijke orde, die de goddelijke Ideeën met elkaar verbindt; zij brengt wezen en beteekenis van den innerlijksten samenhang der ideëele dingen tot een klare en eenduidige voorstelling. De meetkunde belichaamt het hoogste kennisideaal, wijl de kennis dezer wetenschap het wezen Gods, d.i. der natuur (*deus sive natura*) op de volkomenste wijze ontvouwt en begrijpelijk maakt.

7. De kenmerkende methode van de meetkunde is de genetische. Zij bepaalt de eigenschappen en kenteekens van ieder van haar voorwerpen, doordat zij deze vóór onze oogen laat ontstaan. Zoodra wij den opbouw van een [67] meetkundige figuur begrepen hebben, is deze niet langer een stom beeld aan de wand. De constructiewet leert ons alle eigenschappen en verhoudingen met onverbreekelijke zekerheid en evidentie afleiden. Om zich b.v. een begrip te vormen van den bol, kan ik mij een bepaalde oorzaak voorstellen, een halve cirkel in dit geval, die zich om zijn middenlijn wentelt, uit welke wenteling de bol vóór onze oogen ontstaat. De Idee van deze meetkundige figuur is voorzeker een ware en alhoewel wij weten, dat in de natuur een bol op deze wijze nooit zal

ontstaan, noch zelfs voorkomen zal, zoo hebben wij toch een ware voorstelling van de figuur en tevens de gemakkelijkste methode ontdekt om het juiste begrip van den bol te vormen.

8. Brengen wij deze methode met hare eigenaardige denk- en voorstellingswijze op het geheel van den wereldsamenhang over, zoo valt een ophelderend licht op het innerlijke wezen van Spinoza's wereld- en levensbeschouwing. Het gaat er om zich een Idee van het wereld-geheel zoodanig te vormen, dat al de bijzondere eigenschappen en modifikaties van de dingen in deze wereld in de wetmatigheid van het Geheel besloten liggen. De gedachte van de ééne, goddelijke substantie met hare oneindig vele, mathematisch-deductief afleidbare attributen is de oplossing.

Daarbij vormt de methode *more geometrico* niet enkel het technische hulpmiddel tot dit doel, zij verklaart bovendien het oorspronkelijke wezen van alle Zijn, doordat zij het tot genetische ontvouwing brengt. Zij schept de mogelijkheid het bijzondere, individueele Zijn in zijn volle konkrete bepaaldheid vast te houden en tegelijkertijd dit individueele voorwerp als het produkt van een noodzakelijke en algemeengeldige wetmatigheid op te vatten en te begrijpen.

9. Eerst doordat wij zoo het konkrete Zijn door middel van zijn wetmatigen samenhang begrijpen, hebben [68] wij een ware cq adaequate Idee van zijn wezen gewonnen. Al de werkelijk produktieve kennis ontstaat op deze synthetisch-genetische methode. Zij gaat uit van eenvoudige elementen, van axiomatische vaststellingen om deze in wetmatige wijze te verbinden en daardoor tot nieuwe inhouden van het weten te geraken. Enkel datgene wat ons op deze wijze klaar geworden is, kan het denken volkomen begrijpen. Het is de vorm van de ware kennis.

10. Uit het voorgaande blijkt duidelijk de beteekenis van de definitie voor de kennis. De leer van de begripsbepaling en begripsvorming laat zich van hier uit met innerlijke konsekventie ontwikkelen. De voorwaarden van een goede definitie vereischen, dat zij de eerstvolgende oorzaak (zooals bij het voorbeeld van den bol) mede bepaalt en dat uit haar al de eigenschappen en kenmerken van het ding kunnen afgeleid worden.

Een voorwerp verklaren beteekent dus niet de individueele eigenschappen en kenteekens, die het ding kenmerken, na elkaar opzoeken en beschrijven. Integendeel ze vóór het oog des geestes in een vaste en wetmatige vorm te laten ontstaan, dit is de methode van de ware bepaling. Elke wetenschappelijke definitie moet dus op genetische wijze ontstaan : zij bootst geenszins een voorhanden voorwerp na, doch zij ontdekt de wijze van zijn ontstaan. Zoo is het b.v. niet genoeg den cirkel als een figuur te verklaren, in welke alle punten van een gemeenzaam middenpunt even ver verwijderd zijn, want wat hierbij bepaald wordt is slechts een enkele eigenschap van den cirkel, die niet het innerlijke wezen van de figuur uitdrukt. Men moet zich hoeden één enkele eigenschap voor het ding zelf te aanzien. Het wezen van de figuur wordt eerst begrepen, wanneer wij de methode, de wet van hare genesis aangeven, wanneer wij dus den cirkel als een meetkundige figuur opvatten, die door de beweging van een rechte om een van haar eindpunten, dat zelf als vast gedacht wordt, ontstaat. [69]

11. Het algemeen principe,, dat voor de methode kenmerkend is, komt in dit voorbeeld klaar tot uitdrukking. Geen van beide definities schijnt oppervlakkig, van uit een technisch oogpunt beschouwd, den voorrang boven de andere te bezitten. Het onderscheid is van principiëlen aard en ligt in de methode, die het voorwerp den eenen keer vanuit een statisch, den anderen keer van uit een dynamisch-genetisch standpunt verklaart. Gaan wij van een enkele bepaalde eigenschap van een meetkundig figuur uit, om ze voor een verklaring te gebruiken, zoo blijft het vooreerst de vraag, of de opgave, die door de definitie bepaald en gesteld wordt, ook reëel uitvoerbaar is. Of dus de inhoud, die door de bepaling door het verstand abstrakt omschreven wordt, aanschouwelijk gekonstrueerd kan worden en in zich vrij van tegenspraak is. Dat een figuur te maken van twee

rechten een onuitvoerbare opgave is, daarover kan het verstand alleen niets uitmaken, het eenige controlemiddel is de aanschouwelijke constructie, die ons in dit geval leert, dat iets onmogelijks gevraagd wordt. Wanneer wij ons hiervan overtuigd hebben, blijft nog de vraag, of de voorwaarden, die wij in de definitie geformuleerd hebben, een enkele, gekenmerkte figuur afgrenzen ofwel of er verschillende figuren bestaan, die alle de gevraagde eigenschappen bezitten. De constructie lost eiken twijfel op, zij laat de figuur voor onze oogen niet als een afgetrokken soortbegrip ontstaan, uit hare konkrete bepaaldheid lezen wij algemeengeldige verhoudingen en eigenschappen af. De genetische methode kent deze bezwaren niet, in de beschrijving van de wording is mede de mogelijkheid van de constructie vervat.

12. Zoo leert ons de meetkunde een menigvuldigheid van individueele inhouden kennen, die volgens een algemeene methode ontstaan en door een algemeene wet tot een hoogere eenheid verbonden zijn. Cirkel, ellips parabel en hyperbel, zoo verscheiden zij in hunne individueele, aanschouwelijke gestalte verschijnen, worden in [70] hetl begrip van de kegelsnede tot een wel matige eenheid van hoogere orde samengevat. Het verstand heeft hunne zuivere aanschouwelijkheid opgelost, hun beelden vergeestelijkt en daardoor het kenmerkende van hun wezen op één formule gebracht.

Op deze wijze wordt de meetkunde tot algemeen voorbeeld voor de metaphysica. Want de taak van deze bestaat evenmin daarin het veelvoudige, levendige en individueel gekenmerkte Zijn der verschijnselen op leege soortbegrippen te reduceeren, veeleer dit Zijn in natuurlijk wetmatig verband en zijn eigenaardige individualiteit naar geometrisch-genetische methode te ontwikkelen en te begrijpen. Eerst wanneer volgens deze methode het bijzondere als bijzonder erkend, wanneer in het geheel van den samenhang der natuur de plaats aangeduid is, waar het staat en ontstaat, is het doel van de wijsgeerige kennis bereikt.

De eeuwige orde, die zich op deze wijze vóór onzen geest ontvouwt, is niet enkel een orde van ons denken, zij is veeleer de Eene, in zich volledig bepaalde orde van het Zijn. En waar dit Zijn slechts een attribuut van God is, zoo is deze orde de trouwe weerspiegeling van de eeuwig onveranderlijke wetmatigheid van Gods Wezen en Werken. De ware orde en de noodwendige verbinding van de dingen blijken met de orde en de verbinding van de Ideëen één en dezelfde te zijn : „Ordo et connexio rerum idem est ac ordo et connexio idearum". (Eth. II. pr. 7). Doordien het verstand volgens de genetische methode van de eenvoudige voorwaarden en bepalingen tot de samengestelde voortschrijdt, ontwerpt zij het zuivere beeld van de werkelijkheid en leidt lol de ware kennis van God. De Ideëen moeten op zulke wijze met elkaar verbonden worden, dat onze geest, in zooverre het hem mogelijk is, de werkelijkheid zoowel in zijn geheel als in zijn deelen weergeeft. „Het doel is dus alle Ideëen tot ééne terug te voeren, wij moeten beproeven ze op zulke wijze te verbinden, dat onze geest de vormelijk- [71]heid van de natuur, zoowel in haar geheel als in haar deelen, objectief weergeeft."

13. Hierbij blijft de definitie van Aristoteles van de werkingen uit de oorzaken, zooals Spinoza zelf betoont, van kracht. Wat Spinoza er echter aan toevoegt is dit; dat de geest bij dit voortschrijden van de oorzaken naar de gevolgen niet van buiten af door de dingen bepaald en geleid wordt, doch enkel de in zijn wezen verankerde logische wetmatigheid volgt. „Het is hetzelfde wat de Ouden zeiden, dat de ware wetenschap van de oorzaken naar de gevolgen voortschrijdt, enkel dat zij naar mijn weten nooit, zooals hier hebben begrepen, dat de ziel volgens vaste wetten handelt, alsof zij een geestelijke automaat ware."

Door aldus de kategorie van het oorzakelijk verband van uit de dingwereld in de wetmatigheid van den geest te verleggen, anticipeert Spinoza de Copernicaansche wending van het kennisprobleem

van Kant, doch bij hem is deze stelling de onvermijdelijke konsekventie van zijn op de spits gedreven rationalisme, dat heelemaal geen inwerking van de buitenwereld op den geest toelaat.

Hiermede heeft Spinoza zich een Zijnsbegrip gevormd, in hetwelk alle bijzondere kenmerken en zijns wetten even noodwendig vervat zijn, als het in het wezen van den driehoek ligt, dat de som van zijn hoeken gelijk is aan twee rechte.

14. Wij hebben thans het hoogtepunt van de kenleer van Spinoza bereikt. Het raadselachtige vraagstuk van de paralleliteit, die tusschen de attributen van het Denken en het Zijn heerscht en die tevens geldt voor alle modi, welke in hun menigvuldigheid de attributen samenstellen, hebben wij tot nog toe steeds van de zuiver logische zijde beschouwd. Wenden wij ten slotte het probleem nog eens in het theologisch-metaphysische, opdat het ons in de eigenlijke sfeer, waarin het bij Spinoza ontstond en tot ontwikkeling kwam, klaar worde! [72]

God, de Eene, eeuwige Substantie is niet in de dingen, doch deze zijn in hem en blijven volkomen door zijn Wezen omsloten, daardoor is het wezen van de Substantie in alle attributen hetzelfde. In den eigenaard van de Substantie ligt de oorzaak, dat de orde, en de verbinding, die tusschen de attributen heerschen, eenduidig bepaald zijn moeten. Want indien elk attribuut, indien denken en uitgebreidheid hunne eigene specifieke modi hadden, dan ware elke overeenstemming tusschen de wereld van het Denken en het Zijn slechts door toeval mogelijk. Doch deze modi zijn geene bestaansvormen van de attributen, maar wel verschijningsvormen van de Goddelijke Substantie zelf. Daarom moeten dan ook alle eigenschappen van de Substantie in de attributen vertegenwoordigd zijn. Dat aan eiken modus van de *extensio* een modus van de *cogitatio* beantwoordt, is daarvan een noodzakelijk gevolg. Dingen en Ideëen behoeven daarom nog niet met elkaar identiek te zijn, veeleer blijven zij onreducerbaar tegenover elkaar bestaan. De overeenstemming tusschen het Denken en het Zijn heeft dus zich als noodzakelijk bewezen, zonder dat een direkte gemeenschap of dekking plaats grijpt. In de aanschouwing van God wordt de afgrond tusschen de zinnelijke waarneming en het redelijk verstand overbrugd; het middel om dezen idealen kennistrap te bereiken, ligt in de denkwijze en de methode van de meetkunde.

In: TIJDSCHRIFT VOOR WIJSBEGEERTE, ZEVENTIENDE JAARGANG (1924).

http://archive.org/stream/algemeennederlan00genouoft/algemeennederlan00genouoft_djvu.txt